

Hamparsum Boyacıyan veya “Haçinli Murat’ın” Tarihi Yol Hikâyesidir

Cezmi Yurtsever*

Özet

Tarih sahnesinde insanların sebep olduğu olaylar dosdoğru öğrenilirse bundan çıkarılacak dersler, ibret alınacak düşünceler vardır. 1915 yılında yaşanan ve Osmanlı Arşiv kaynaklarında “Tebcir”, “Savaş Şartları Sebebi ile Göç ve İskân” olarak tanımlanan Ermeni Olayları, propaganda ortamında Ermeni Diasporası ve aynı paraleldeki Batılı çevreler tarafından “Soykırım” olarak tanımlanmaktadır. Olayların üzerinden 100 yıla yakın bir zaman geçti. Tarihi olayları propaganda metodları açıklayanların sebep olduğu bilgi kirliliği ve karışıklıklar, bu konuyla ilgilenenlerin kafalarının karışmasına, “ortalığın toz duman olmasına” ve yeni bilgi belge arayışlarına yönelmesini sağlamaktadır.

Çukurovalı bir tarihçi olmam dolayısı ile 1975 yılında başlayan yöre tarihini araştırma, belgelendirme, basın-yayın çalışmalarım sırasında tarihi ismi ile Haçin ile ilgili araştırmalarda buldum. Haçinli Hamparsum Boyacıyan veya komitacı “Murat’ın” hayat hikâyesi, katıldığı olaylar, Tıp öğrenciliğinden, Komitacılığa, sürgün ve sonrasında Kozan Sancağından milletvekili olmasına kadar uzanan tarihi yol hikâyesi 7 Ağustos 1915 tarihinde “idam edilmesi” ile sonuçlandı.

Hamparsum Boyacıyan ile ilgili Ermeni, Batılı ve Türk kaynaklarından elde ettiğim bilgiler, Haziran 2014 içinde Osmanlı Arşivi’nde bulduğum yeni dosyalar sayesinde karanlıkta kalan olayların aydınlanmasını sağladı. Bu çalışma ile Hamparsum Boyacıyan’ın katıldığı tarihi olayları sorgulayarak “nerede hatalar yapıldı?” sorusuna cevap bulunulması amaçlanmıştır.

Söz konusu olan kişi, tarih sahnesinde Osmanlı’nın son döneminde Anadolu’yu kan ve ateş içinde bırakan Hınçak Ermeni Komitasının önde gelen eylem liderlerinden olan Hamparsum Boyacıyan’dır. Hamparsum Boyacıyan hakkında internet ortamında biyografik bilgiler veren Ermeni Diaspora çevreleri ve Hınçak Komitası taraftarları onun kısa hayat hikâyesinde “1867 yılında Haçin’de doğduğu ve 24 Ağustos 1915 tarihinde de Kayseri’de işkence sonucu idam edildiği” bilgisini verirler.¹

Osmanlı Devleti’nin son zamanlarında yaşanan Ermeni sorunundan dolayı siyasi amaçlı komita olaylarının önde gelen isimlerinden olan Hamparsum Boyacıyan’ın kimliği de Osmanlı belgelerine “an asıl Haçinli” sözleri ile açıklanır.² “Haçin asıllı olan” anlamına da gelir bu sözler.

Adanalı tarihçi olarak 1970’li yıllardan beri süren bölge tarihini araştırmalarım esnasında elde ettiğim yazılı ve sözlü belgeler, yayınladığım kitaplarda tarihi ismi ile “Haçin” olan kasabasında yaşanan Ermeni isyanları ve olayların Çukurova ve Anadolu’ya yansımaları ile ilgili bilgiler ilgimi çekmişti.³ Ermeni konusunda yayınlanan Türk tarih kitaplarında da Haçinli Murat’ın kimliği açık olarak ortaya konulamamıştı. Ancak Haziran 2014 tarihinde İstanbul’da Osmanlı Arşivinde yaptığım

(* Araştırmacı, Tarihçi, Adana.

- (1) Bak. Sait Çetinoglu, “15 Haziran 1915: Bayazıt Meydanında Ermeni Devrimcilerinin Katli”, Hay-Tert internet sitesi, Hamparsum Boyacıyan’la ilgili biyografik bilgiler; Wikipedia, “Hamparsum Boyacıyan” tanıtım yazısı.
- (2) Hamparsum Boyacıyan’ın 1890 Kumkapı Gösterisi ve 1894 yılında da Sason İsyanına katılması üzerine Osmanlı Devlet arşiv belgelerinde onun için “Adana’da Haçin kazası ahalisinden olup” ve “an asıl Haçin” tanımlanması yapılmaktadır. Bak. BOA, MKT. MHM,750/14.
- (3) Bak. Cezmi YURTSEVER, Kilikya Kilisesi, İstanbul, 1983; Cezmi YURTSEVER, Haçin, Adana, 2010.

belge araştırmalarım sırasında 1894 yılında Sason isyanını yöneten Haçinli Murat ile ilgili biyografisine esas olacak birinci elden bilgilere de ulaşmış oldum. Haçinli Murat veya bilinen ismi ile Hamparsum Boyacıyan kendi açıklaması ile ifade tutanağına -14 Eylül 1894 tarihinde verdiği bilgiye göre- bu tarihten 36 sene önce Haçin’de doğduğunu açıklıyor.⁴ O’nun bu açıklamasına göre 1894 yılından 36 sene öncesine gidersek doğum tarihi 1858 tarihi olduğu anlaşılır.

Osmanlı Hükümeti’nin 24 Nisan 1915 tarihinde geçerli olmak üzere aldığı İstanbul’daki Ermeni Taşnak ve Hınçak Komita reislerinin tutuklanması, silah ve belge aranması ile ilgili kararından sonra Ankara’da Ayaş’a ve daha sonra Kayseri’ye gönderilen mahkûmlar içinde Haçinli Hamparsum Boyacıyan’da vardı. Boyacıyan’ın idam edilmesi tarihi Ermeni propaganda yayınlarında açıklandığı üzere 24 Ağustos değil, idam infazının gerçekteleği sırada Kayseri Mutasarrıfı’nın çektiği telgrafta göre rumi 26 Temmuz 1332 tarihinden bir gün öncedir. Bunun miladi karşılığı da 7 Ağustos 1915 tarihidir.⁵

Siyasi amaçlar ile gündeme gelen tarihi olaylarda olayları planlayanlar ve kamuoyuna sunanlar kendi görüşlerinin haklılığını esas alırlar. Bu yönde toplumu bilgilendirirler. Bu durumun diğer tanımlaması “propaganda” sözcüğü ile de açıklanır. Ancak çağdaş tarih bilimi propagandanın esas alındığı tarihi bilgilerin “gerçekler” karşılığında doğrulanmasını da gerektirir. Ermeni çevrelerin Hınçak Komita liderlerinden Haçinli Murat’ın kimliği ile ilgili olayların üzerinden geçen yaklaşık 100 yıl gibi uzun bir zaman sonra bile propaganda yalanı ile insanlığın yanıltılmış olmasına iyi bir örnektir.

Haçin Neresidir?

Tarihi ismi ile “Haçin”, Osmanlı döneminde Kozan Dağları olarak da bilinen Sis (Kozan) şehrini Kayseri’ye bağlayan tarihi kervan yolunun kıyısında bulunan tarihi bir

şehirdir. Toros Dağları’nın en yüksek yerlerinden ve kervan yolunun kıyısında bulunmasından dolayı Haçin, yüzyıllardır önemli bir ticaret ve konaklama yeri olarak önemini korumuştur. Haçin şehrinin doğusundaki vadinin içinden Kirkot suyu akar. Şehrin kuzeye doğru giden kervan yolunun kıyısında ve o dağın eteğinde bulunan şelale önemli su kaynağıdır. Kirkot suyu ile şelaleden gelen suların birleştiği yer “Su-Çatı” olarak da bilinir. Burada tarihi Taşköprü vardır. Haçin şehrinin orta yerde yükselen kale Bizans ve Ortaçağ Ermeni döneminin hatırası tarihi özelliği vardır. Haçin ismi Kurtuluş Savaşı’ndan sonra Saimbeyli olarak değiştirildi.

Kilikya Ermeni Krallığı yönetiminin 1375 yılında sona ermesi ile birlikte Haçin ve çevresi Memlûklüler kontrolünde Dulkadir Beyliği sınırları içinde idi. Bölgenin 1515 yılında Osmanlı’ya bağlanmasından sonra Kanuni Sultan Süleyman zamanında yazılan 1530 tarihli Tapu-Tahrir defterinde Haçin kasabasında 291 hane nüfus bulunmaktadır. Tamamına yakını Ermeni olan Haçin’in nüfusu -her hanede 5 kişinin bulunduğu dikkate alınırsa- 1500’e yakındır.⁶ Bu duruma bakarak şu sorunun cevabını aramak gerekmektedir: -Osmanlı neden Kozan Dağları’ndan geçen Çukurova’yı Kayseri’ye bağlayan en önemli kervan yolunun geçtiği Haçin’de Ermeni nüfusun topluca bulunmasına müdahale etmemiştir? Bu sorunun cevabı olarak da 1500’lü yıllarda Osmanlı için Ermeni Sorunu yoktur. Ermeniler genel bir tanımlama ile “Tebaayı Sadıka”dır. Yani güvenilen dost insanlar.

Haçin kasabasının orta yerindeki tepe üzerinde Kale-Kilise bulunur. Kalenin yapım tarihi Roma ve Bizans dönemine kadar uzatılır. Ortaçağ’da bir süre Ermenilerin yöneti-

(4) Hamparsum Boyacıyan veya Haçinli MURAT’ın Sason Olaylarından sonra Askeri Mahkeme sorgulamasında verdiği kimlik bilgileri için bak. BOA.YEE-172, sorgulama s.yedinci sahife

(5) BOA.DH.EUM.2.ŞB.9-99.

(6) 1530 yılında Haçin, Karşı-Maraş Sancağı’nın Mağara nahiyesinin bir köyü durumundadır. Ve şehirde yaşayanların da büyük çoğunluğu Ermeni’dir. Bak. 998 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Diyarbekr ve Arap ve Zülkadriye Defteri-II, s.511; Kozan Dağları bölgesindeki tarihi olaylar ile ilgili olarak bak. Cezmi YURTSEVER, Kozan Tarihi, Adana, 2010, s.80-89.

minde bulunan Haçin şehrinde kale aynı zamanda kilise hizmetlerinin de verildiği yer olmasından dolayı “Kale-Kilise” adını almıştır.

Haçin kasabası, Osmanlı'nın zayıfladığı 1700'lü yılların başlarında Kozanoğulları Türkmen Beyleri'nin yönetimine geçti. Kozanoğulları, kendilerine destekçi olarak dağlarda yaşayan Farsakları ve Çukurova ile Binboğa Dağları arasında konar-göçer yaşayan bölgenin en büyük Türkmen aşireti olan Avşarları kendilerine bağlamışlardı. Kozanoğulları, Feke yakınlarındaki Belenköy'ü kendilerine merkez olarak görmüşler, Haçin kasabasını Doğu Kozan adıyla bir alt idari birimin merkezi olarak kabul etmiş, Çukurova'daki en önemli şehir olan Sis'i de kendilerine bağlamışlardı. Kozanoğulları'nın giderek güçlenmesi ve bölgenin yönetiminde söz sahibi olmasının doğal bir sonucu olarak halktan alınan vergilere de el koymaları, Osmanlı'nın asker ve vergi alma isteklerine karşı gelmelerine de yol açmıştır.

Kozanoğulları, Haçin kasabasına kendilerinden olan birisini “Kozan-ı Şarki Ağası” olarak görevlendirirdi. Haçin şehir merkezinde çok sayıda değirmen olması, kervan konuklama yeri ve aynı zamanda çevre dağlardan maden elde edilmesi dolayı ile canlı bir ekonomiye sahipti. Ermenilerin yüzyıllardan beri Haçin'de yoğun bir nüfus bulundurmasının sebebi de bu durum olsa gerek.

Mısırlı İbrahim Paşa'nın Çukurova'yı kendisine bağlaması 1832-1840 yılları arasında sürdü. Hemen arkasından gelen Osmanlı'nın kendine yeniden çeki düzen verdiği Tanzimat Reformlarının bölgeye yansımaları 1850li yılların başlarında Kozan Dağları olarak da bilinen Sis, Feke, Haçin bölgesinde nüfus sayımı yapılmasıdır.⁷ Kozanoğullarını ürkütmeden askeri komisyonlar tarafından gerçekleştirilen Haçin kasabasının 1850'li yılların başlarındaki nüfus durumuna göre: Haçin şehir merkezinde Minkaroğlu, Sadis, Şadişoğlu, Kırımoğlu, Tılsımoğlu, Topçuoğlu mahalleleri vardır. Minkar mahallesinde-151

hane, Sadis mahallesinde-144, Kırımoğlu'nda-151, Tılsım'da-168, Topçu mahallesinde de 159 hane nüfus bulunmaktadır. Toplam hane sayısı 773 olarak deftere yazılmıştır. Bu nüfusun tamamını “reaya” durumunda “Gayrı Müslim” sayar isek Haçin kasabasının toplam nüfusu -3865'e ulaşır. Deftere yazılmayanlar, seyyar konup göçenler de bir şekilde tahmini olarak bu nüfusa eklense Haçin'de 1850'li yılların ortalarında yaklaşık 5 bin civarında bir Ermeni nüfusunun yaşadığını kabul edebiliriz.

Haçin'deki Ermeni nüfusu, 19. yüzyıl ortalarında yerleşik kent nüfusu içinde çok önemli bir sayıdır. Osmanlı'nın en zayıf dönemini yaşadığı bölgeden vergi ve asker alamadığı bu zaman içinde 1900'lü yılların başlarında Adana'da 5.000 hane nüfus bulunduğu hakkında tarihi kaynaklar bilgi verir. Bu durumda Haçin şehri Adana'dan sonra Çukurova ve çevre Toros Dağları'nın en kalabalık şehir nüfusunu barındırmaktadır. Haçin Ermenileri, kervan ile yük taşımak, el becerileri gerektiren demircilik, kalaycılık, marangozluk, inşaat, maden işlerine kadar mesleklerde çalışarak ticari ve ekonomik hayatta önemli bir güç elde etmişlerdir.

1858 yılında Haçin'de doğan Hamparsum Boyacıyan, babasının ismini Agop Boyacıyan olarak da açıklar. O'nun ailesinden gelen meslek boyacılık işleridir. Haçin'de mesleki ticaret işlerinde boyacılık yaparak bu şöhreti ailenin kimliği olarak da taşımaktadır.

Kilikya, Sömürgecilerin İlgi Alanına Giriyor

Çukurova'nın Antik dönemdeki tarihi ismi Kilikya'dır. Roma-Bizans-Ortaçağ Ermeni Krallığı döneminde Kilikya ismi Çukurova ve çevre Toros Dağları için yaygın olarak kullanılmıştır. İslam Devletleri ve Türkler ise Kilikya ismini bölgenin coğrafi kimliği olarak

(7) BOA, Nfs.nr.3711.

kabul etmemiştir. Çünkü Kilikya, İslam ve Türk inanç ve kültüründen başka farklı inanç ve kültür kimliğini çağırır.

Osmanlı Devleti, 1700 ve 1800'lü yıllar içinde derin sosyal-ekonomik krizler içinde kendi varlığını koruyamaz hale geldiği bir sırada Batılı ülkelerin sömürgecilik çalışmaları ile karşı karşıya geldi. Batılı ülkelerin Sanayi Devrimi, Aydınlanma, Sömürgecilik anlayışının sonuçları olarak bu "dava" uğruna gelen ilk gözlemciler Adana'nın tarih ve arkeolojisi ile ilgilenen oryantalistlerdir. İngiliz asıllı W.B. Barker, 1820 ila 1850'li yıllar arasında Çukurova'nın aşiretler-valiler kavgasını araştırırken aynı zamanda bölge topraklarının ve madenlerinin de ilk araştırmasını yapan bir kişi idi.⁸ Barker, aynı zamanda merkezi Halep'te bulunan İngiliz Doğu Hindistan Kumpanyası'nın da temsilcisi John Barker'in oğlu idi. Barker ailesi, Çukurova'da Osmanlı Devletinin en zayıf olduğu bir zamanda bölgenin tarım ürünleri ve madenlerin ucuz değer ile satın alıp, kendi ürettiği ürünleri satmanın planlarını yapan temsilciler idi.

Mısırlı İbrahim Paşa'nın Adana'nın yönetimini elinde tuttuğu bir sırada 1836 yılında Adana'ya gelen Chesney isimli Albay'ın da amacı İskenderun Körfezinden, Basraya kadar geniş alanda uzanan su yolu kanal açmanın, kendi ülkesi İngiltere'nin ticari çıkarlarının geliştirilmesini sağlayacak projeler peşinde idi. Chesney'in Adana'ya geldiği sırada yanında bulunan ressam Bartlett, Taşköprü üzerinden tarihi şehrin görüntüsünün resmini çizerken kendi misyonuna hizmet eden bir eleman idi.⁹

Fransa için Kilikya'nın ayrı bir önemi vardı. Fransa Hükümeti adına 1852 ve erte- si 1853 yıllarında Çukurova'yı bir baştan bir başa dolaşan yörenin tarihi ve kültürü ile ilgili araştırmalar yapan Victor Langlois, aynı zamanda "Kilikya-Ermenistanı" düşüncesinin de canlandırılması için çalışan oryantalist idi.¹⁰

Langlois, 1853 yılı ilkbahar aylarında Toros Dağlarındaki Haçin kasabasına girerken şehrin güney girişindeki Hamurcu Gedigi'nden görüntüsünün de görünüşünü çizmişti.¹¹

İngiltere adına İstanbul'daki elçilik tercümanı Pizzani'nin Kırım Harbi devam ederken Osmanlı Hükümeti Babıali'ye kadar gelerek "Osmanlı Devletine karşı gelen Kozanoğullarının gücünü kırmak için bölgeye askeri güç gönderme" isteği yöneticiler tarafından şaşkınlık ve de şüpheyle karşılandı. Bu durumu 1865 yılında Adana'ya Fırka-i Islahiyeye adındaki Reform Ordusu ile gelen Ahmet Cevdet Paşa, kendi kitapları "Tezakir" ve "Maruzat"ta uzun uzadıya anlatır.¹²

Zeytun ve Haçin'in Eylem Merkezleri Olarak Seçilmesi

1862 yılına gelindiğinde... Bir yandan ABD'de devam eden İç Savaş dolayısı ile bütün dünyada ekonomik ve ticari alanda yeni arayışları geçilmesini sağlayan gelişmeleri de beraberinde getirdi. Özellikle tekstil üretiminin ham madde kaynağı olan pamuk üretiminin en büyük üreticisinin ABD olmasından dolayı Batılı ülkeler ihtiyaçları olan yeni ham pamuk üretim alanları bulma çalışmaları içine girdiler. Avrupa'ya yakın olması, Akdeniz kıyısında bulunması ve Mısır'daki Nil Deltası gibi verimli topraklara sahip bulunmasından dolayı ham pamuk üretimi için sömürgeci ülkeler gözlerini Çukurova'ya çevirdi. Fransa ve İngiltere'nin sömürgecilik amaçları için Çukurova'ya yönelmesinin en kolay aracı olarak "Ermeni sorununa destek" ve "Küçük Ermenistan'ın kurulması" düşünceleri desteklendi.

(8) W.B. BARKER, Lares and Penatesor Cilicia and Its Goverdnors, London, 1853.

(9) F.R. CHESNEY, Euphrates Expedition, London, 1868.

(10) V. LANGLOIS, Voyage Dans La Cilicie, Paris, 1861.

(11) Bak. Langlois, s.411.

(12) Bak. Ahmet Cevdet Paşa, TEZAKİR-III, (neşreden Cavid Bay-sun), Ankara, 1963; MARUZAT, (yayınlayan Yusuf Halaçoğlu), İstanbul, 1980.

Ermeni asıllı tarihçi Louise Nalbandian, “Ermeni Devrimci Hareketleri” konulu çalışmasında Batılı ülkelerin 1862 yılında “Kilikya Ermenistanı veya Küçük Ermenistan” kurulması için yapılan siyasi çalışmalar hakkında ayrıntılı bilgiler verir.¹³

1862 yılı içinde Rusya’dan İstanbul’a gelen Ermeni siyasi teorisyen Mikail Nalbandian’ın görüşleri çerçevesinde İstanbul’daki Ermeni burjuvazi, aydınları, sermayedarları “Kilikya’ya yardım” çalışmalarını düşünmeden eyleme geçirmeye başladılar. İlk Ermeni silahlı eylemleri Maraş yakınlarındaki Zeytun kasabasında başladı. Zeytun Ermenileri, Osmanlıya “vergi vermeyeceklerini” ileri sürerek isyana başlamıştı. Aynı zamanda Nalbandian’ın görüşlerine uygun olarak henüz devlet adına resmi tapu belgelerinin uygulanmadığı Çukurova’daki boş arazilerin satın alınarak çiftlikler kurulması, dağlık yörelerden Ermeni işçi nüfusunun Çukurova’ya yerleştirilmesi çalışmaları da başlatıldı. Ermeni ailelerden Nalbandianların Kozan-İmamoğlu yolunun kuzey kıyısındaki geniş arazileri elde ederek çiftlik kurması bu düşüncenin sonucudur. Ünlü Ermeni zengin ailelerden Gülbenkyanlar, Bezdikyanlar da Çukurova’dan tarım arazileri almaya başladı.

Zeytun kasabasında başlayan Ermeni silahlı isyanı güçlkle bastırıldı. İsyanın başından sonuna kadar Halep’teki Fransız Konsolosluk elemanları isyancılara yardımcı oldu. Ama Zeytun isyanının en namli şahsiyeti, yüzyıllar öncesinde 1375 yılında Kilikya Ermeni Krallığı sona ererken VI. Leon adındaki son Ermeni Kralının soyundan gelen Leon adındaki bir kişinin ortaya çıkmasıdır. Adı geçen “Hayali Kilikya Kral temsilcisi” Leon, Haçin Ermenilerinden idi. Maraş Valiliği askeri güç kullanarak Zeytun isyanını güçlkle bastırdı. Ancak bu olaydan sonra Zeytunlu ve kendilerini Zeytunlu Ermeni Kraliyet ailesinin varisi prensler olarak tanıtan kişiler Paris’e gelerek İmparator III. Napolyon ile görüştüler. Zeytun Ermeni İsyanı ve Kilikya Ermeni Krallığı’nın yeniden kurulması için destek istediler.

Osmanlı Hükümeti, Çukurova’da devam eden toplumsal sorunlara köklü çözüm bulmak amacıyla 1865 yılı Mayıs ayı içinde Fıra-iİslahiye Ordusu’nu bölgeye gönderdi. İdari Başkanlığını Ahmet Cevdet Paşa’nın; askeri işleri de İbrahim Derviş Paşa’nın yürüttüğü Fırka-i İslahiye “Reform Ordusu” özelliğinde idi. Yüzyıllardan beri süren aşiret isyanlarına son vermek, değişen dünyanın şartlarına göre göçebeleri yerleşik hayata geçirerek tarım, ticaret, eğitim, asker alma çalışmalarını bir düzene koymak amaçlanmıştı. Fırka-i İslahiye’nin stratejik amaçlarını Ahmet Cevdet Paşa belirlemiştir. Özellikle Zeytun ve Haçin gibi yerleşim yerlerinde siyasi amaçlı Ermeni isyanlarının gündeme getirildiğinin farkına varan Cevdet Paşa, göçebeleri toprağa yerleştirerek bir bakıma Ermenilerin nüfus artışı sağlayarak ilerde Kilikya Ermenistan Devleti kurmalarının önüne geçmeyi düşünmüştü.¹⁴

Cevdet Paşa, yabancıların Ermeni Meşalesine burunlarını sokarak olaylar çıkarmalarını önlemek için Sis (Kozan) Kalesi eteğinde bulunan Ermeni Katogigosluk Manastırını Güney Anadolu Ermenileri’nin dini merkezi olarak kabul etmişti. Bu yönde görüş alınmasının sebebi olarak Rus Çarlığı’nın Erivan yakınlarındaki Eçmiyadzin Ermeni Kilisesini bütün Ermenilerin dini merkez olarak kabul etmesi görüşlerine karşılık olarak “Osmanlı gözetiminde Ermeni Kilisesi’nin olması” görüşlerinden hareket etmiştir.

Fırka-i İslahiye reformunun Kozan Dağlarında uygulanmasının doğal bir sonucu olarak Kozanoğulları Türkmen Beyleri İstanbul başta olmak üzere Anadolu’nun muhtelif yerlerine zorunlu yerleşime alındılar.¹⁵

Aradan geçen yıllar sonra Osmanlı Devleti, “93 Harbi” olarak da bilinen 1877-1878 Rus Harbi sonrasında yenilgiye uğra-

(13) Louise NALBANDIAN, *The Armenian Revolutionary Movement*, Los-Angeles, 1963.

(14) Ermenilerin Zeytun İsyanları için bak. Ahmet Cevdet Paşa, *MARUZAT*, s.184-185.

(15) BOA, Yıldız:18553/183-95-35; Cezmi YURTSEVER, *SİS*, Adana, 2007, s.78-79.

ması ve Rus ordusunun İstanbul yakınlarına kadar geldiği bir sırada Kozanoğlu Ahmet Paşa, izin almaksızın yanında bulunan akraba ve arkadaşları ile birlikte Kozan Sancağı'na geldi. Köylüler ve yerli aşiretlerin desteği ile Osmanlı Hükümetine karşı isyan içinde bulundu. Kozan'ın Horzum yaylası ve Kilken Çayı kıyısında Osmanlı askerleri ile çatışmaya giren Kozanoğlu Ahmet Paşa, teslim alındı. Libya'ya sürgüne gönderildi. İlginç olanı ise Kozanoğlu Ahmet Paşa'nın isyan etmesinde Haçin kasabasının Ermeni ileri gelenleri önemli rol oynamıştır. Olaylar sonrasında Haçin Müftüsü Ahmet Tevfik Efendi hedef alınarak "rüşvet ve yolsuzluk yapmak" gibi ağır suçlamalara hedef olmuş, görev yeri değiştirilerek Selanik'e sürgüne gönderilmişti.¹⁶

Haçinli Hamparsum Boyacıyan, Kozan Dağı olarak da bilinen bölgede yaşanan bu siyasi olaylar sırasında gelişmelerden etkilenmiştir. Kendisinin açıkladığı hayat hikâyesinde yaşına kadar Haçin'de bulunmuş, hoca olarak da Sis (Kozan) şehrine gelerek burada çalışmıştı Osmanlı'nın Mektebi Mülkiye-i Tıbbiye okulunda öğrenim görmek üzere İstanbul'a geldiğinde, bir yandan kendi memleketi olan Haçin, Zeytun gibi Ermenilerin çoğunluk olarak yaşadığı kasaba merkezlerinde Ermeni Davası için siyasi amaçlı olayların içinde bulunacak, bu konuda yakın çevresi ile birlikte hareket edecekti. Diğer yandan İstanbul'da Tıp Okulunda eğitim alarak insanların derdine deva olacak "hekimlik" gibi yüksek idealleri olan bir mesleğin sahibi olacaktı. Eğitim süresi 8 yıl olan İstanbul Tıbbiyesi'nin son sınıfına geldiğinde, Ermeni Hınçak Partisi'nin kurucuları ile tanışarak "siyasi amaçlarını silah kullanarak" elde etmeyi amaçlayan bir komitacı olmayı tercih etti.¹⁷

Hınçak Partisi ve Haçinli Murad'ın Katıldığı Kumkapı Olayı

Ermeni Sorununu silahlı eylem yaparak çözmek için Hınçak Komitesi 1887 yılında İsviçre'nin Cenevre şehrinde kuruldu.

Kurucu başkan Nazarbekyan ve arkadaşları Kafkasya'lı Rus vatandaşları idi. Hiçbirisi Osmanlı Türkiye'sini (Anadolu'yu) görmemişti. Ancak Hınçak Partisi'nin kuruluş tüzüğünde "Ezilen ve sömürülen, köleleştirilen Ermenileri hürriyetlerine kavuşturmak" gibi düşünceler yer alıyordu. Ermenistan'ın kurulması için Osmanlı sınırları içinde bulunan Ermenilerin yaşadığı topraklarda silahlı eylemler ve düşüncelerin açıklandığı propagandanın yapılması Batılı ülkelerin desteğinin alınması düşüncesi benimsendi.

Hınçak Komitesi'nin "Ermeni Devrimci Hareketi" ve "Parti" olarak tanımlayan Ermeni asıllı siyaset bilimci Louse Nalbandian Türkiye Ermenistan'ının(!) eylem alanı olarak seçildiğini açıklıyordu. Nalbandian, Hınçak Partisi'nin Marksist düşünceyi esas alan Ermeni milliyetçiliği peşinde olduğu hakkında da bilgiler verir.¹⁸

Hınçak Komitesi ile ilgili Osmanlı Devleti'nin bakış açısı Osmanlı Arşivinde bulunan Hüseyin Nazım Paşa'nın evrakları içinde "Ermeni Olayları Tarihi" adı altında açıklanır.¹⁹ Nazım Paşa'ya göre İsviçre'nin Cenevre şehrinde kurulan Hınçak "anarşist ve nihilist" silahlı eylem peşinde koşan bir topluluktur. Hınçaklar'ın Osmanlı yönetimine karşı ilk önemli eylemi 1890 yılı Temmuz ayı içinde İstanbul Kumkapı'da gerçekleşmiştir.

Beyoğlu'nun arka sokaklarında bir evde gizlice toplanan Hınçak eylemcileri aralarında tartışarak Kumkapı Kilisesinde eylem yapma kararı aldılar. Ermeni Patrik Aşıkyan'ın da hazır bulunacağı Kumkapı Kilisesinde silahlı gözcülük ve eylemi Cangülyan yapacak. Eylemciler arasında bulunan "Murad" kod isimli Hamparsum Boyacıyan Hınçak Partisi adına bildiriye okuyacaktır.

(16) Kozanoğlu Ahmet Paşa'nın II. İsyanı hakkında bak. YURTSEVER, SİS, s.87-98; Haçin Müftüsü Mehmet Tevfik Efendi'nin Ermeniler tarafından suçlanması hakkında bak. BOA,İD,nr. 63109.

(17) Hamparsum Boyacıyan'ın hayatı hakkında bak. BOA,YEE.172.

(18) NALBANDIAN, s.118.

(19) Hüseyin Nazım Paşa, Ermeni Olayları Tarihi, Ankara, 1998, s.1-13.

Eylem için 15 Temmuz 1890 tarihi kararlaştırıldı. Sabahın erken saatlerinde Hınçak komiteleri kilisenin çevresinde toplandılar. Ayın yapılacağı sırada öncelikle Kilisenin giriş kapısı üzerinde Osmanlı Devleti'nin arması parçalandı. Salonda dini vaaz verilirken Cangülyan elinde silahlı olarak müdahale ve bildiri okumaya başladı. Patrik Aşıkyan, paniğe kapılarak Patrikhane binasına doğru kaçtı. Hınçak militanlar Aşıkyan'ı yakaladılar. Bir arabaya bindirerek Bayazıt Meydanından Osmanlı Hükümeti'nin toplantı yaptığı Babialı'ye kadar götürmek istediler. Ancak olaylardan askerler haberdar oldu. Yürüyüş devam ederken meydana gelen çatışmalarda askerlerden ve eylemcilerden ölenler, yaralananlar oldu.²⁰

Kumkapı eylemini yapan Hınçaklar'dan Cangülyan ve Murat kalabalığın arasından kayboldular, yakalanamadılar. Eyleme katılan "Murat" takma isimli komitacının Tıp Fakültesi öğrencisi olduğu bilgisine ulaşıldı ve yakından izlenmeye başlandı. Murat'ın Atina'ya giderek oradan çalışmalarını sürdürdüğü bilgisine ulaştı.²¹ Amerikan Misyoner Okulları BOARD Arşivlerinde araştırmalar yapan Adanalı yerel tarihçi Dr. Nejat Yaycıoğlu, Kumkapı eylemine katılanlardan Murat'ın Haçinli Hamparsum Boyacıyan olduğunu, aynı eylemde, daha sonra Zeytun olaylarını yöneten Haçinli Agasi isimli militanın da bulunduğu bilgilerini verir.²²

Hınçak Komitesi'nin Merkezi Londra'ya Taşınıyor

Haçinli Hamparsum Boyacıyan'ın Kumkapı olayından sonra izini kaybettirerek Atina'ya gelmesi Armenia Gazetesinin yayınlarını sürdürerek propaganda çalışmaları yapması karşısında Osmanlı Devleti, Yunanistan nezdinde diplomatik girişim ve baskılarda bulunmaya başladı. Mevcut şartlarda rahat çalışma ortamı bulamayan Hamparsum Boyacıyan veya eylemlerdeki kod ismi ile "Murat" Atina'yı terk ederek Londra'ya gitmek

durumunda kaldı. Hınçak Komitesi de çalışma merkezini Londra'ya taşıdı.

Gelişmeleri yakından izleyen Hüseyin Nazım Paşa'nın bu konudaki açıklamaları:

"(Hınçaklar) daha sonra Londra'da bazı liberallerin teşviki ve James Bryce şöbretiyle bilinen İngiliz'in yardımları ile on iki azadan meydana gelen İngiliz Ermeni Topluluğu namıyla bir cemiyet kurulmuş. "Hayastan" adıyla Londra'da bir gazete yayınlanmaya başladığı gibi bir tarafı İngilizce ve diğer tarafı Ermenice olarak Minas Çeras tarafından "Ermeni" unvanıyla diğer bir gazete kurulup adı geçen Minas Çeras bazı İngiliz Lordları ile ve parlamento üyeleriyle yakın işbirliği kurarak bunların yardımını ile Londra'da "Cambirdge College" adındaki İngiliz Mektebinde Ermeni dili öğretmenliğine tayin olunmuş"tur.²³

Bu gelişmeler üzerine her ne kadar Hınçak ve arkasından kurulan Taşnak Komiteleri, kendi bakış açlarına göre "Ermeni Devrimci Hareketleri" veya "Ermeni Özgürlük Davası" gibi cazip düşüncelerle propandada çalışmalarına başlamış olsalar da özellikle Hınçak Komitesi'nin merkezini Londra'ya taşıması üzerine hareket merkezi de İngiltere olmuştur. İngiltere için kendi çıkarlarına göre yönlendirilecek bir siyasi hareket vardır. 1892 yılından başlayarak 1895 yılına kadar geçen zaman içinde Doğu Anadolu'dan Maraş Zeytun'a kadar uzanan bölgedeki Hınçak komite eylemlerinin tam destekçisi İngiltere'dir. İngiltere Başbakanı'nın bilgisi dâhilinde Lordlar Kamarasından James Bryce'in da içinde bulunduğu Ermeni Dostlar Topluluğu Ermeni ihtilal (silahlı eylem), silahlanma, propandada ve diplomasi desteği vermektedir. Özetle söylemek gerekirse 1890'lı yılların başlarında özellikle Hınçak Komitesinin eylemleri için düğmeye basan taraf İngiltere, sahne oyuncularını ise Anadolu'nun muhtelif yerlerinde

(20) Esat URAS, Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi, İstanbul, 1987, s.461-463.

(21) Nazım Paşa-I, s.4.

(22) Niejat YAYCIOĞLU, Hacın Amerikan Koleji ve Misyonerlik Faaliyetleri, Kozan Sevdası Dergisi, sayı-5, Adana, 2008, s.52-55.

(23) Nazım Paşa-I, s.2-3.

olay çıkaran masum insan kanı döken “sözde kahraman” eylemcilerdir. Ve bunların da ön safında Haçinli Murat ve arkadaşları vardır.

Hamparsum Boyacıyan veya “Murat’ın” Sason Olaylarındaki Durumu

“93 Harbi” olarak da bilinen 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşından sonra Yeşilköy ve arkasından imzalanan Berlin Antlaşmasında Doğu Anadolu’da 6 Vilayeti içine alan “Vilayeti Sitte”de Ermeniler lehine reformlar yapılması gündeme geldi. Adı geçen Vilayeti Sitte, Erzurum, Van, Mamuret’ulaziz (Elazığ), Diyarbakir, Sivas, Bitlis vilayetlerini içine alıyordu. İstanbul Ermeni Patrikahanesi’nin şişirilmiş hiçbir bir gerçekçi sosyo-ekonomik verilere dayanmayan nüfus sayımlarına göre Ermenileri çoğunluk, Türkleri ve Kürtleri de azınlık olarak gösteren Anadolu’nun Doğusunda “Ermenistan’ın kurulmasını” amaçlamıştı.

8

Vilayeti Sitte’nin yer aldığı coğrafyanın kalbinde Bitlis Vilayeti’nin Sason Dağları 1893 yılında Ermeni Hınçak Komita Reislerinden Damatyan tarafından eylem merkezi olarak seçildi. Damatyan, bu bölgede daha önce öğretmenlik yapmasından dolayı yerli Ermeniler için yabancı değildi. 1893 yılı Ocak ayından başlayarak Temmuz ayına kadar süren Damatyan çete eylemlerinde Bitlis Valisi Tahsin Paşa’nın aldığı askeri tedbirler sonucu yakalandı. Ve olaylar önlenmiş oldu.

Haçinli Hamparsum Boyacıyan, 1894 yılı yaz aylarında (Temmuz ve Ağustos 1894) Sason dağları coğrafyası içinde yer alan Bitlis Vilayeti’nin Muş Sancağı sınırları içinde bulunan Talori ve Andok dağlık bölgesine geldiğinde “Murat” takma ismini kullanıyordu. Fransız İhtilali’nin önde gelen isimlerinden “Marat” ismi ile yakın benzerliği vardı. Ancak, Hamparsum Boyacıyan Tıp Okulu son sınıftan ayrılarak Hınçak eylemcisi olmaya karar verdiğinde “Hastalıklara çare bulan, şifa dağıtan bir doktor” anlamına da gelen

Murat’ı tercih etmiş olabilirdi. Veya Hayali Ermenistan’ın kurulmasını silahlı eylem ile gerçekleştirmek isteyen idealist bir vatanperver olmayı amaçlayan -”Murat”ı olan kişi olma- hayalleri, davası, hedefi olan bir kahraman gibi- olmayı düşünmüştü.

Hamparsum Boyacıyan eylem bölgesine gariban bir köylü kıyafeti ile geldi. Zaman zamanda vaaz ve nasihatler veren hastalıklara çare bulan “İslam şeyhi” görünümü ile propaganda yapıyordu. Ancak Ermeni köylülerin köle olarak Kürtler tarafından ezildiği görüşlerinden hareketle silahlı eylemlerinde Kürt aşiretlerini karşı silahlı eylemleri kışkırttı. Hamparsum Boyacıyan’ın bu görüntüsü ve eylemlerdeki durumuna bakarak olayları yakından izleyen İngiliz İstihbarat belgelerinde onun için “Ağitator” tanımlaması yapılmıştır.²⁴ “Ağitator” sözcüğünün güncel karşılığı ise “ajan provokatör” demektir ki, “ortalık karıştıran” olarak da görülebilir.

Hamparsum Boyacıyan’ın büyük ağabeyi Jirayr isimindeki kilise öğretmeni olan bir papazdı. Jirayr, Hınçak Komitesi’nin eylem reislerinden olarak Yozgat ve Merzifon olaylarının içinde yer almış, yakalandıktan sonra Hamparsum Boyacıyan yanında 5 arkadaşı olduğu halde eylem için Kıbrıs üzerinden İskenderun, Halep, Diyarbakir yolunu izleyerek Bitlis Vilayeti’nin Muş Sancağına gelmiş, Mihran Damatyan’ın Sason eyleminde geri planda kalarak gelişmeleri izlemiştir. Sason dağlarının bulunduğu coğrafyada bir müddet sessiz kalmış, Kafkaslara giderek silah temini ve uygun şartlarda silahlı eylem yapma düşüncesini hayata geçirmiştir.

Sason Dağlarında Kanlı olaylar

Haçinli Murat ve komitacı arkadaşlarının düzenlediği ve Osmanlı Arşiv belgelerine “Talori Vak’ası” olarak yansıyan olaylar 1894 yılı Eylül ayı ortalarında sona erdiğinde “Er-

(24) C.H.WALKER, “From Sasun to the Ottoman Bank: Turkish Armenians in the Mid-1890’s, the Armenian Review (TAR), Mart-1979, USA-1979, s. 228-236.

meni Davası” adına sergilenen komitacı vahşetin sonuçları “bir yangın sonrası ağlayan masum insanların” da kısa hikâyesidir.

Talori Olaylarını bastırmak üzere askeri harekâtı düzenleyen merkezi Erzurum’da bulunan 4. Ordu Kumandanının, İstanbul’da Osmanlı Genelkurmayı’na gönderdiği ayrıntılı rapor yaşanan olayları gözler önüne seriyordu.²⁶

Olayların çıktığı yer “Talori ve çevresi Muş’un Güneydoğusuna doğru on dört saat kadar uzar. Muş’un Sason kazasıyla Genç’in kulp kazası arasında bulunan gayet dağlık ve engebeli ve ahalisinin tamamı Ermeni’den ibaret olduğundan Ermeniler burayı fesat yeri olmaya uygun” bir yer olarak seçmişlerdir.

Damatyan’ın bu bölgede Hınçklar adına yaptığı olaylardan sonra onun yerini “aslen Haçinli olan” Murat almıştır. Murat, Mekteb-i Tıbbiye’nin sekizinci sınıfına kadar okumuş, Kumkapı Olayına katılmış, Ceno-va’ya firar etmiş ve kıyafet değiştirerek buraya gelmiştir.

Murat “Kendisini Avrupa’dan gelmiş, bir Avrupalı gibi göstermiştir. İhtilal eylediklerinden sonra İngiltere’den balonla asker getirtceğini ve bütün devletler Ermenileri himayede müttefik olduğundan böyle bir harekette (isyanda) bulunurlarsa bir Ermeni Hükümeti’nin kurulmasını başaracaklarını” söylemiştir.

Talori köyüne bağlı yedi mahallede yaşayan Ermeniler isyancılara yardımcı olmuş, ancak 17 köyden meydana gelen Şadak Nahiyesinden 7 köy, karışık nüfusa sahip olduğundan isyancılara destek vermemiştir.

İsyancılar, Muş Ovasıyla Kulp ve Silvan’dan gelen eşkıya ile birleşerek sayıları 3.000’e kadar çıkmıştır. Elllerinde çakmaklı tüfenk ve kama, hançer, balta gibi kesici yaralayıcı aletler vardır. Talori Vadisi’nin Andok Dağı zirvesine doğru çıkmışlardır. Temmuz ayı (1894 yılı) ortalarında isyancıların ha-

reketleneceğinin farkına varılmıştır. Andok Dağı’nı kendilerine merkez olarak gören Murat ve yanındaki isyancılar, çevre köy ve mezralarda yaşayan Kürt aşiretlere, köylere saldırı başlattılar. Amaçları, kısa sürede çevreye hâkim olarak Muş şehrini ele geçirmek ve “Ermenistan’ın kurulduğunu” dünyaya açıklamaktır. İlk saldırıyı Bekiran ve Badikan Kürt aşiretleri üzerine yaptılar. “*Bekiran Aşireti Ağası Ömer Ağa’nın kardeşinin oğlu Hacı’nın karnını barutla doldurarak parçalamışlar. Geligüzan köyünde bulunan üç-dört İslam hanesinde yaşayanların (kadın ve kızların) ırzlarını hain bir suretle ortadan kaldırdıktan sonra çaresizlerin yürekler dayanayacak suretde öldürmüşler. Erkeklerin boynuna haç takıp gezdirmiş, diğer bazı İslamların gözlerini çıkarıp kulaklarını kesmişler ve devlete en ağır küfürler ederek “Yaşasın Kralımız Murat” diyerek bir ağızdan bağırmuşlardır*”.²⁷

Muş, Diyarbekir ve Van’da kilise papazları isyancılara yardımcı olmuşlardır.

Murat ve yanında bulunan komitecilerin isyanı miladi takvim ile 25 Ağustos’ta başlamış 4 Eylül 1894 tarihine kadar sürmüştür.

“Talori’nin Hartik köyünün güney taraflarında ve çok yüksekte bulunan, derin sarp kayaların bulunduğu, yaklaşılması çok zor olan bir mağara içinde bulunmuş oldukları anlaşılmıştır. Müfrezenin tamamına yakını mağaranın üstünde kalıp iki bölük süvari askeri dahi dere içinden geçirilerek mağaranın yanı başında bir kayalığa çıkarıldığında derhal Berdan, tüfenkleriyle silablanmış olan isyancıların Reisi (Haçinli Murat) ateşe başlamıştır. Askerler akşama kadar karşılık vermiş ise de tüfenk ateşinin kendilerine bir tesiri olamayacağı anlaşılmıştır. Askerin arkasından kayalığa çıkarılan bir dağ topuyla ertesi gün yapılan ateşin dehşetinden korkarak teslim mecbur ve bu suretle hepsi canlı olarak yakalanmıştır”.

İlginç ve düşündürücü olan ise askeri raporu yazan kumandan Talori isyanında

(25) Nazım Paşa-I, s.17-18,22,58-59.

(26) BOA,YYE,97/44.

(27) BOA,MKT.MHM,750/14.

teslim alınan Ermeni asıllı sivillere karşı olan yaklaşımını “Askeri harekât esnasında hiç bir yanlış yapılmayıp insaniyet ve İslamiyet’in icap ettirdiği gibi, askerlere teslim olan kadın ve çocuklara ve çaresizlere mükemmel bir surette yiyecek dâbil her türlü yardım yapılmıştır”.

Haçinli Murat’ın İfadesi ve İtirafı

Haçinli Murat kod ismi ile Sason-Talori isyanını yöneten Hamparsum Boyacıyan ve arkadaşlarının Osmanlı Divanı Harbi’nde ifadeleri Sorgu Hâkimi Ömer Lütfi tarafından 13 Eylül 1894 tarihinde alınmıştır.²⁸

Hamparsum Boyacıyan’ın ifadesinin orijinal metne sadık kalarak çok az sadeleştirilmiş çevirisidir:

Adı geçen Murat, diğer ismi Hamparsum Boyacıyan’ın elde edilen ifadesidir. (Rumi) 1 Eylül sene-310 (miladi-14 Eylül 1894).

10 *-Sizi bu halde ve cümlemiz Murad ismiyle biliyor ve öyle işliyor. Şimdi isim Hamparsum diye yazdık bu karışıklıktaki sebep nedir?*

-Kıyafet değiştirerek bu havalide geldiğim halde ismimi de değiştirdim. Bilinmemek için.

-Buraya ne sebepten ve ne işle geldiğiniz ve kıyafet değiştirmekten maksadınız ne idi? Nereden ve nerelere uğrayarak buraya geldiniz ve birkaç seneden beri buraya gelmişsin?

-Buraya geldiğim sebebi buralarda bulunan vatan kardeşlerimi aydınlatmaya çalışmaktı. Kıyafetimi ve ismimi değiştirdiğimde ve fukara kıyafetinde bulunmama sebep benim akraba ve bildiklerimden bilinmemek için idi. Zira mani olurlar idi. Eğer bilseler idi. İskenderun’dan ve Halep’ten ve Diyarbekir’den geçerek geldim. Bir buçuk iki sene kadar bu taraflarda bulundum.

-Vatan kardeşleri arasında nasıl ve neye çalışacak idiniz?

-İktidarına göre gerek hocalık ve gerek vaaz ederek onların bir takım adetlerini değiştirmek idi.

-Siz Ermeni olduğumuzu söylüyorsunuz. Bunların da Ermeni oldukları bilinir. Şu halde daha bunlara ne gibi adetleri değiştirecek idiniz. Ve ne vaaz ediyorsunuz?

-Evlenme meselesinde kızlarını satıp “hala” veren almak gibi âdeti umumi- millet tarafından yasaklanmış idi ise de bu taraflarda icra olunmakta idi. Bu gibi adetleri bundan başka Ermeni abalisi bu taraflarda esir makamında Kürdler tarafından satıldığı insaniyete yakışmaz bir adet olduğu ve bunların ve bunlardan kurtulmaları hakkında dahi kendilerinin can ve mallarını haksız yere alanlara karşı savunmaya can ve mal için çalışmalarını söylüyor idim.

-Geldiğiniz vakitte kimler ile geldiniz ve buraların nerelerinde yatıp -kalkar ve kimlere misafir olur idiniz. Ve hangi yerlere gittiniz?

-Geldiğim vakit yolcular ile geldim. Geldiğimizde nere tesadüf eder idi ise oraya yatıp kalkar idim. Misafir olduğumuz yerlerin isimlerini hatırlayamıyorum.

-Taloride ve Buşink ve Geligüzan köylerinde kimlere misafir olmuş iseniz isimlerini açıklayınız. Bu halde şu kadar müddet zarfında tabii kaldığınız yerleri bilirsiniz. Buralarda kimleri tanıyorsunuz?

-Gördüklerimi tanırım fakat isimlerini bilemem.

-Haçin’den kaç yaşında çıktın ve nerele-re gittin. Buraya gelinceye kadar ne işler ettiniz?

-Haçin’den tahminen on yedi yaşında çıktım. Daha sonra Sis’te (Kozan) hocalık ettim. Beş sene kadar. Oradan İstanbul’da Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye’de sekiz sene okudum. Ondan sonra Atina’ya uğrayarak Cenova’ya gittim. Orada yedi sekiz ay kaldıktan sonra geri döndüm ve Türkiye yolculuğum esnasında anladığım bazı olaylar Atina’da bulunan Hınçak gazetesine yazar idim. Ne gibi; abalinin ziraata ve sanata dair bilgiler ve olaylar.

-Bu havaliden dahi buraya ve diğer yerlere mektup yazdınız mı? Yazmış iseniz neye dair olduğunu açıklayınız?

-Kimseye mektup yazmamışumdur.

-Sana kimse mektup yazdı mı?

-Kimseden mektup almamışım.

-Buradan Hınçakyan Gazetesine mektup yazdın mı?

-Hayır!

-Gerek Andok'ta ve gerek Geligüzat'ta ve gerek Talori'de ve diğer yerlerde Ermeniler toplanıp da silahla kavga ettikleri vakitte sen nerede idin?

-Talori'den Geligüzat'a geldiğimde kavga başlanmıştı. Şimdi ertesi günü geri dönüp tekrar Taloriye gittim.

-Kavgaya geldiğin vakit elinde ne silah var idi?

-Kavgadan haberim yok idi. Lakin gittiğim vakit bir rovelvorum var idi.

-Kavgaya tesadüf ettiğiniz ve o gün dahi kalkıp ertesi gün gittiniz, orada ne muamele ettiniz?

-Yalnız seyirci oldum.

-Bu mubarebe ne için olmuş ve sebebi ne imiş elbette bilirsiniz?

-Bekiranlılar Semalilerden birisini gece vakti öldürmüşler ve Semaliler dahi o gece karşı koymuşlar ise de zannedirim ertesi günü Bekiranlılar yine hücum edip Semill üzerine kavga başlamıştır. Daba sonra artmıştır.

-Mademki vaazlık sıfatıyla buraya vatan kardeşleri çalıştırmak için gelmiş idiniz vatan kardeşliğine edilecek hizmetin en büyüğü bir diğerini öldürmekten yasak etmek ve komşular ile boş geçindirmektir. Sinik, Simal ve Geligüzan köyleriyle niçin bu yolda vaaz ederek silaha sarılmaktan men etmedin? Ve Bekiranlılar Semalilerden bir adam öldürmüşler ise Muş Hükümetine müracaat ile gerçek durumu belirtmek ve haklarını kanunen elde eylemek hususuna teşebbüsünüz lazım gelir idi. Bunları niçin kendilerine vaaz ve nasihat etmediniz?

-Benim için millet farkı yoktur. Bir kimse Âdemoğlu oldukça o benim iki gözümün nurudur. İster ise Kürt olsun, ister Ermeni olsun, ister

Türk olsun onun için elimden geldiği kadar bir arada yaşamak vaz eylemişimdir. Tabi Hükümet ve adalet bulunan yerlerde abaliyi hükümetin adılanesine müracaat eylemesi caizdir. Amma Talori gibi yerdeki hükümetin tesiri olmamıştır. Orada tabii can ve malı savunmak için taş ile değnek ile veyahut silah ile kendini savunur. Elimden geldiği kadar kardeşçe yaşamak vaaz eylemişimdir. Tabi Hükümet ve Adalet bulunan yerlerde abaliyi Hükümetin adaletine müracaat eylemesi caizdir. Ama Talori gibi bir yerdeki hükümetin tesiri olmamıştır. Orada tabi müdafaa can ve mal için taş ile değnek ile veyahut silah ile müdafaa eder.

-Nerede ve ne suretle tutulduğunuz ve arkadaşlarınız kimlerdir? Tutulduğunuz vakit elinde ne cins silah var idi? Silahtan başka daba ne var idi?

-Talori'de Hartik köyü civarında bir mağara içinde tutuldum. Beş arkadaşım var idi. Kendi asıl isimleri kendilerinden sormak daba doğrusu anlaşılıyor. Tutulduğum vakit elimde bulunan rovelveri mağara içinde bırakarak mağaradan dışarı çıktım. Ne vakit askeri gördüm. Kendi rovelverimden başka kendi çantam içinde iki defter biri yazılı diğeri yazısız, çamaşırım ile bir mürekkebe kalem var idi. Üzerimde dahi bir saatim var idi. Hepsi askerin eline geçti. Arkadaşlarımın ismini bildiğim Kigork Sam-sunlu, Atom Holipas Ohannes, Mekerakomlu Sarkis, diğer reislerden Kiragos Bitlisli. Mağara iki kısımdan ibarettir. Arka kısmı için beş-altı kişi alabilirdi. Ön kısmı sekiz dokuz kişi alabilir. Sabaha karşı bir an evvel gidip mağaraya girdik. Akşamüstü Hartikli beş kişi geldiler. Fakat biz onların geldiğini görmediğimizden arka tarafa çekilip arka tarafa geçen yolu kapattık. Kendimizi onlardan dahi sakladık. Onlar geldikten bir iki saat sonra kavgaya başlandı. Kavga eden yalnız önde bulunan köylüler idi. O köylülerin ismi Kaspar Kigork, Ziko Avabogos öğlenden evvel gelmiş bana tesadüf etmişler olduğunu sonradan anladım. Bunlardan yalnız biri Ohannes benden evvel gelmiş.

-Buraya gelmeniz bir maaş ve ücretle mi idi? Ücretiniz nereden karşılanıyor idi? Mağara

ranın önünde bulunan kaspar ve arkadaşlarının evine o gece gitmiş miydin?

-Hartik'in evlerine gitmişimdir. Bu Kaspar dahi Hartikli olduğu için onun evine dahi gitmişimdir.

-Damatyan'ı bilir misiniz? Bilir iseniz bize de ve ne vakitlerde ve kaç kere görüşünüz. Damatyan'ı İstanbul'da gördüğün vakit Kumkapı meselesinden evvel mi, sonra mı idi? Atina'da gördüğün vakit dahi Damatyan'ın Kumkapı meselesinden sonra firar ile Atina'ya gittiğinden sonra mı idi?

-Damatyanı Kumkapı meselesinden evvel İstanbul'da ve sonra Atina'da görmüşümdür.

-Damatyan ile İstanbul'da ve Atina'da görüşmeniz Damatyan'ın fikrine hizmet eden arkadaşlarından olmalısınız. Şu halde Damatyan işin doğrusunu açıkladığı gibi siz de doğrusunu söyleyiniz?

-Damatyan'ın ne fikir açıkladığını bilemem. Fakat kendi çalışmamda arzu ve isteğim olmuştur ki vatanımızda adaletin hükmü icra olunsun. Aksi takdirinde ileride milletçe bir ihtilal eylemek fikrinde bulunup çalışmak niyetinde olduğunu beyan ile kanunice bu konuda lazım gelen cezayı çekmeğe hazır ve bekliyorum.

-Bu ifadenizi tasdik ediniz?

-İmza eyledim. fi 1 Eylül 1310 (mildi-14 Eylül 1894).

Adı geçen Murat'ın tekrar kayıt altına alınan ifadesidir.

-Muş'ta. Çanlı Manastır'da, Muş Ovasında, Bitlis'te Bulanık taraflarında, Van tarafında, Diyarbekir, Sivas, Halep, İskenderun, Erzurum vilayetlerinde ve çevresinde ve diğer yerlerde sizin fikrinizde bulunan, yani böyle bir Ermeni komite ihtilal etmek üzere çalışmakta olan kimler var ise kimleri bilir isen onları da bize bildir?

-İskenderun'dan buraya gelene kadar kendimi asla bir kimseye bildirmemişimdir. Oralarda bulunan şehirlerde dahi asla bağlan-

tım olmamıştır. Muş şehrini yalnız görmek için sabahleyin ve akşamından çıkmışım. Öyle bususi bir kimseyi şahsen ve ismen tanımam ama şu kadar bilirim ki, benim arzum da millette çokları bulunur. Bu taraflar için yalnız gelmişimdir. İhtilal fikirlerini artırmak için.

-İşbu ifadenizi tasdik ediyor musunuz?

-Evet, tasdik ve imza ederim.

“Murat” Hakkında İdam Kararı Verildi. Ancak...!

Hamparsum Boyacıyan veya takma ismi ile “Haçinli Murat” Bitlis'te süren Askeri Mahkemesinde “silahlı ihtilal yapma ve adam öldürmekten” suçlu bulunarak Osmanlı Ceza yasalarına göre “idam cezası” aldı.²⁹

Ancak bundan sonrasında Murat'ın idam cezasının infazı gerçekleşmedi. Çünkü mahkeme devam ederken Bitlis'teki İngiliz Konsolosu, Erzurum İngiliz konsolosu ile yakın işbirliği içinde İstanbul İngiltere Büyükelçiliği de haberleşerek gelişmeleri anında Avrupa'ya kendi hükümetine bildirmiştir. Siyasi ilişkiler ve diplomasi kuralları çalıştırılarak İngiltere'nin baskıları sonucu Haçinli Murat'ın idam cezası ertelenmiş, Trablusgarp'a cezaevine gönderilmiştir.

Bundan sonrası Haçinli Hamparsum Boyacıyan'ın, tutuklu bulunduğu cezaevinde Hınçak Komitesi ile gizlice haberleşmesi, 1906 yılında da cezaevinden firar etmesi, Avrupa'da “Ermeni Özgürlük Kahramanı” gibi tanıtılmasıdır.

Adana'dan Milletvekili Seçildi

Hamparsum Boyacıyan, 1908 yılında ilan edilen II. Meşrutiyet'ten sonra Hükümetin ilan ettiği “af ilanı” kapsamında İstanbul'a geldi. 1908 yılı Aralık ayı içinde Adana Vilayeti'nden Ermeni ahalinin desteği ile milletvekili seçilerek Osmanlı Meclisi Mebusan'ına girdi.

(29) Nazım Paşa-I, s.5.

Osmanlı Devleti'nin 24 Nisan 1915 tarihinde Hınçak ve Taşnak Komitesi şubelerinde silah ve belge aranması, reislerinin tutuklanması yönünde aldığı karar gereği Hamparsum Boyacıyan da tutuklandı. Ankara'daki Ayaş Cezaevi'ne gönderildi.³⁰

İdam Ediliyor

Osmanlı Hükümeti'nin 24 Nisan 1915 tarihinde aldığı Hınçak ve Taşnak gibi Ermeni komitelerinde silah aranması ve lider durumdakilerin tutuklanarak sorgulanması kararı alındı. Kısa süre içinde özellikle İstanbul'da tutuklananlar Ankara Ayaş Cezaevi'ne gönderildi.

Kayseri Mutasarrıfı Tahsin'den 2 Haziran 331 (miladi-15 Haziran 1915) tarihi ile gelen telgraf ile Kayseri'nin Develi Kazası İncesu köyü'nde silahlı Ermeni topluluğuna karşı güvenlik amaçlı jandarma harekâtı düzenlendiği ile ilgili bilgiler Osmanlı İçişleri Bakanlığı'na ulaştı.³¹

"Devletlü Efendim Hazretleri!

Tertibatı ibtilaliyede alakadar olan Develi Kazasına bağlı İncesu köyünün Hınçak Komitesi mensuplarından papaz Der-Atam ile diğer arkadaşlarının ihtilal beyetine ait evrak ve silahları teslim etmemelerinden dolayı, kaza merkezine götürülmekte iken, bir fırsatım bularak firar etmelerinden dolayı jandarma tarafından silah kullanılarak ölü olarak yok edildikleri arz olunmuş iken;

Dokuz nefer öldürülenler ile olayın nasıl olduğu hakkında tabkikat yapmak üzere hazırlanan kumandanı tarafından verilen raporda ölenlerin firara kalkmalarından ve dur emrine uymamış olmalarından dolayı mecburi olarak silah kullanılmasıyla ölü olarak ortadan kaldırıldıkları" açıklamasına yer verilmiştir.

Raporun metin kısmında aynı olaya yardımcı olanlardan çevre köylere ve Aksaray tarafına kaçanlardan da yakalananların olduğu bilgisine yer verilmektedir.

Tahsin Bey'in raporunda, Ermeni Hınçak Komitesi'nin Kayseri'ye bağlı Develi kazası ve çevresinde silahlı eylem peşinde oldukları bilgisine yer verilmektedir.

Yaşanan bu olaylar esnasında Hınçak Komitesi'nin önde gelen liderlerinden Haçinli Hamparsum Boyacıyan, Kayseri Cezaevi'ne getirilmişti. Develi'de yaşanan olayların Hamparsum'un bilgisi dâhilinde gerçekleştiği yönünde Hükümet'in görüşü vardı.

Osmanlı Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın imzasını taşıyan 1 Temmuz 331 (14 Temmuz 1914) tarihli Osmanlı Arşiv belgesinde Hamparsum Boyacıyan hakkında idam kararı verildiği bilgilerine yer veriliyordu.³²

"Hınçak ve Taşnak komiteleri tarafından tertip olunan bir temsilciler topluluğu tarafından Romanya'da gerçekleşen Kongre'de yazılı olduğu şekilde Osmanlı Devleti'nin bir parçası ve küçük bir kısmının Hükümetten (yönetimden) çıkarmak ve Osmanlı memleketinin içinde ibtilal yapma isteği ile İslam abalı hakkında insanları öldürmek fiilini icra etmek üzere alınan kararların yerine getirilmesini sağlamak üzere ibtilalde bulunmak;

Bomba, dinamit gibi savaş aletleri bulmak ve hazır etmekle suçlanıp, cinayet fiiline cesaretle yapılan mahkemede usulen sabit olmuş olan şahıslardan tutuklu Haçinli Hamparsum namı diğer Murad Boyacıyan ile diğer tutuklular Azad ve Sefak, Sabah-Gülşan, Dersaadet (İstanbul) Hapishanesinde tutuklu bulunan Agizaryan Onnik'in Mülkiye Ceza Kanunnamesinin 54. maddesi ekine dayanarak salben (asılarak) idamlarına..."

Hamparsum Boyacıyan hakkında alınan idam kararı Başkumandan Vekili-Enver, Sadrazam-Mehmet Said, (Padişah) Mehmet Reşad'ın rumi- 5 Temmuz 331 (miladi-18

(30) Sait ÇETİNOĞLU, Beyazıt Meydanında Ermeni Devrimcilerinin Katli, Hay-Tert internet sitesi, Ek-2: Hamparsum Boyacıyan biyografisi, s.13.

(31) BOA,DH.EUM,2.Şb.9/99.

(32) BOA,İHB.171/10 (Enver Paşa'nın imzası bulunan belge).

Temmuz 1915) tarihli paraf imzaları bulunan Hükümet kararı ile idamlarına karar verildi.³³

Hamparsum Boyacıyan'ın idamı ile ilgili askeri ve hukuki gelişmeler sonrasında Kayseri Mutasarrıfı Zekai'nin 8 Ağustos 1915 tarihiyle Hükümete çektiği telgraf sonucu Hamparsum Boyacıyan'ın "bir gün önce" 7 Ağustos 1915 tarihinde Develi olaylarına katılanlar ile birlikte idam edildikleri açıklanmıştı.³⁴

Dâbiliye Nezaretine! 26 Temmuz 331 (miladi-8 Ağustos 1915)

Mürettebi ihtilal (ihtilal düzenleyicisi) oldukları tabakkuk etmesine binaen (dayanılarak) idamları tasdiri aliye iktiran eden (karar verilen) Kozan Sancağı önceki mebusu(milletvekili) Hamparsum Boyacıyan ile Develi Kazasından sekiz şahsın dünkü gün merkez livada (Kayseri şehir merkezinde) kale civarında salben (asılarak) idam edildikleri maruzdur(arz olunur).

Mutasarrıf Zekai

Haçin'de Yakalanan Silahlar

Haçinli Milletvekili Hamparsum Boyacıyan'ın idam edildiği günlerde (1915 yılı içinde) Kozan Dağları'nın önemli bir yerleşim yeri olan Haçin kazasında Ermenilerin yoğun olarak yaşadığı mahallelerde silah arama yapıldı. Yakalanan silahlar içinde bomba, barut, pala, kılıç dâhil çok sayıda ateşli, yaralayıcı. Delici, kesici silaha el kondu. Şehir merkezindeki Hükümet binasının önünde silahların toplu halde fotoğrafları çekildi.

Haçin'de yapılan aramalar sırasında kilisenin tiyatro salonunda bulunan perde idi. Perdenin üzerinde Ermenistan'ı hayal eden bir kadın, Hınçak Partisi'nin iftihar tablosu görüntüleri bulunuyordu. Bahsi geçen Hınçak iftihar tablosunda Haçinli Hamparsum Boyacıyan ve ağabeyi sakallı papaz Jirary'nin resimleri aynı görüntü içinde yer almıştı. Hamparsum Boyacıyan ve namı diğer Murat'ın Haçin'de başlayan hayat hikâ-

yesi, İstanbul Tıbbiyesinde eğitim aldığı yıllar, okulunu bitirmeden Hınçak Komitesine katılması, Kumkapı, Sason eylemlerinde komita reisi olarak görev alması, tutuklanması aldığı idam cezasının müebbetine çevrilerek Libya'da geçen cezaevi yılları, 1908 yılında Adana'nın Kozarn Sancağından Ermenilerin oyları ile milletvekili seçilerek Osmanlı Parlamentosuna girmesi... Ve 1915 yılında fikir birliği yaptığı Hınçak Komitecisi arkadaşlarının Develi'de gerçekleştirdikleri ihtilal girişimi sonrasında yakalanarak idam edilmeleri...

Propaganda ortamında Haçinli Murat, Ermeni davasının önde gelen efsanevi bir kahramanı olarak ölümünden sonra geçen yüzyıla yakın zaman içinde günümüzde bile "özgürlük kahramanı", "sivil aktivist" olarak tanıtılıyor. Oysa Osmanlı Arşivindeki belgelerin ortaya çıkması ile onun kanlı eylemleri gözler önüne seriliyor.

İstanbul'da 2013 ve 2014 yıllarında her 24 Nisan günü geldiğinde "Hepimiz Ermeni'yiz" karton afişleri ile gösteri, yürüyüş ve oturma eylemleri yapanlar "Haçinli Murat ve Hamparsum Boyacıyan'ı soykırım kurbanı" olarak tanıtıyorlar. Yaşanmış tarihi olayların gerçeğini araştırmadan, öğrenmeden... Sadece görüntüden seslenerek, sahte gözyaşları dökerek.

Diğer yandan, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra 1990'lı yılların başlarında Ermenistan'ın Karabağ'ı ilhak için yaşanan savaşta Hamparsum Boyacıyan adına "fedailer topluluğu" kurulması, masum Azeri Türklerinin kanının akıtılması tarihi kin ve intikam duygularının günümüzde bile yaşatıldığının örneğidir.

O'nun hayatı ve yaşananlar bir Türk Atasözünü hatırlatıyor. "Su testisi su yolunda kırılır"...Veya "Rüzgâr eken fırtına biçer"... Ondan geriye kalanlar ise Hamparsum Boyacıyan veya "an-asıl Haçinli Murat'ın" bir garip hikâyesinin hatırlanmasıdır.

(33) BOA.İHB.171/10 (Enver, Said ve Mehmet Reşat imzalı irade-i seniye belgesidir).

(34) BOA.DHEUM.2.Şb,9/99.

Kaynaklar

A. Başbakanlık Osmanlı Arşiv Belgeleri (Kısaltılmışı-BOA)

- BOA, DH.EUM.2.ŞB,9-99.
- BOA, İD,nr. 63109.
- BOA, İ.HB.171/10.
- BOA, MKT.MHM,750/14.
- BOA, Nfs.nr.3711.
- BOA, YEE-172.
- BOA, YEE.172.
- BOA, YYE,97/44.

B. Seçilmiş Yayınlanmış Eserler

- A.G. GOULD, Pashas and Brigands, USA-1972 (Doktora Tezi).
- Alishan Leonce, Sissouan ou l'Armeno-Cilicie, Venice, 1899.
- Ahmet Cevdet Paşa, TEZAKİR-III, (neşreden Cavid Baysun), Ankara, 1963.
- Ahmet Cevdet Paşa, MARUZAT, (yayınlayan Yusuf Halaçoğlu), İstanbul, 1980.
- Cezmi YURTSEVER, Kilikya Kilisesi, İstanbul, 1983.

- Cezmi YURTSEVER, Haçın, Adana, 2010.
- Cezmi YURTSEVER, Kozan Tarihi, Adana, 2010.
- Cezmi YURTSEVER, Sis, Adana, 2007.
- C.H. WALKER, "From Sasun to the Ottoman Bank: Turkish Armenians in the Mid-1890's, the Armenian Review (TAR), Mart-1979,USA-1978.
- Esat URAS, Tarihte Ermeniler ve Ermeni Me-selesi, İstanbul, 1987.
- F.R. CHESNEY, Euphrates Expedition, London, 1868.
- Hüseyin Nazım Paşa, Ermeni Olayları Tarihi, Ankara,1998.
- Louise NALBANDIAN, The Armenian Revolutionary Movement, Los-Angelos,1963.
- Nejat YAYCIOĞLU, Hacın Amerikan Koleji ve misyonerlik faaliyetleri, Kozan Sevdası Dergisi, sayı-5, Adana, 2008.
- Sait Çetinoglu, "15 Haziran 1915:Bayazıt meydanında Ermeni Devrimcilerinin Katli, Hay-Tert internet sitesi.
- W.B. BARKER, Lares and Penatesor Cilicia and Its Goverdnors, London,1853.
- V. LANGLOÏS, Voyage Dans La Cilicie, Paris,1861.